

МЕТАФІЗИКА ЯК ОСНОВА КЛАСИФІКАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКИХ СИСТЕМ У ФІЛОСОФІЇ М. ЛОСЬКОГО

Звертаючись до філософської спадщини новітнього часу, сучасна людина не може знайти переконливих відповідей на більшість хвилюючих питань. Увага найталановитіших представників філософії цього періоду була зосереджена переважно на проблемах гносеології, а відтак у його межах не було вироблено грандіозних концепцій світобудови, подібних філософії Аристотеля, Спінози, Лейбніца, Гегеля. Більше того, виходячи з кантівської гносеології, панівним стало заперечення навіть можливості їх створення.

Лише з другої половини ХІХ століття поступово відроджується інтерес до онтологічної проблематики, формується сприятлива атмосфера для побудови філософських систем, які тяжіють до аналізу всієї багатогранності світу. З'являється і гносеологічне виправдання цих тенденцій. Такі напрямки у гносеології, як інтенціоналізм або інтуїтивізм, спонукають філософа спрямувати розум дослідження найпотаємніших сторін буття з надією, що наша пізнавальна здатність не нашттовхнеться на перешкоди, абсолютно нездоланні. Саме на підставі цього визначний російський мислитель М. Лоський завбачує можливість формування у майбутньому новітніх філософських підходів, які стануть предметом широкого суспільного обговорення. А відтак необхідним є не лише системний аналіз потенційно можливих й історично втілених типів світогляду, а й метафізики, яка має, на думку російського філософа, визначальний вплив на формування світогляду й посідає чи не центральне місце у системі філософських наук.

Якщо виходити з визначення метафізики як вчення про світ як ціле, вона постає необхідною частиною будь-якого напрямку філософії, окрім крайнього суб'єктивізму і скептицизму. Подібне визначення за М. Лоським не зумовлює наперед жорстко обмеженого, звуженого змісту поняття "метафізики" і не надає їй виключного становища. Оскільки будь-який світогляд містить у собі систему знань про світ, метафізика входить у нього як магістральна філософська дисципліна. У межах метафізики, аналізуючи елементи буття, дослідник виділяє з різних предметів їх тотожне ядро. Необхідно зауважити, що й конкретні науки здійснюють подібні функції, наприклад, у фізиці досліджується сутнісна сторона світлових й електромагнітних процесів. Суттєва різниця між метафізикою й іншими науками полягає у тому, що спеціальні науки під час аналізу буття досліджують його окремі сторони, натомість метафізика має за мету розкласти все буття на висхідні різномірні елементи, а згодом системно проаналізувати найзагальніші його характеристики. Однак у межах метафізики так і не було вироблено загально визнаної системи вчень про світ. А відтак вона постає ареною жорсткої боротьби різних шкіл. Систематично розглянути цю множинність підходів можна лише на основі класифікації реально існуючих і потенційно можливих типів метафізичних учень. Саме таке завдання ставить перед собою М. Лоський у праці "Чуттєва, інтелектуальна і містична інтуїція" (М., 1995).

Метафізичні системи, на думку російського філософа, суттєво відрізняються ступенем визнання єдності або роздробленості картини світу. Найочевиднішою формою, в якій втілюється дискретність світу, є просторовий порядок речей: тіла об'єднує те, що вони перебувають в одному просторі. Втім ця єдність має лише зовнішній характер, оскільки зміст кожного тіла залишається осібним. Ще глибша прірва між різними рівнями буття простежується у часовому порядку процесів. Якщо у просторі речі можуть бути певним чином наближені між собою, то те, що відійшло у минуле, не може бути у теперішньому, воно начебто провалюється у прірву, з якої немає повернення. На підставі цього філософи, котрі не мислять можливості існування жодного іншого буття, ніж просторово-часового, вибудовують метафізичні системи, в яких стверджується глибока дискретність світу у просторі і часі. Існують й інші філософські підходи, в яких стверджується, що основою існування світу є надпросторове і надчасове буття, котре долає дискретність простору і часу, встановлюючи іманентний зв'язок між елементами світу. Виходячи із вчення Платона, будь-яке надчасове і надпросторове буття М. Лоський визначає як ідеальне. На противагу цьому, просторово-часове

буття визначається ним як реальне. Більше того, саме негативне чи позитивне ставлення метафізичних систем до ідеального буття, на думку російського мислителя, є основою їх класифікації.

Філософсько-світоглядну позицію, за якою припускається існування ідеального буття лише у формі субстанції, мислитель класифікує як субстанціоналізм. Подібний підхід може втілюватись у різних формах, залежно від того, які види субстанції визнаються філософом (душа, матерія), і чи поділяє він ідею множинності субстанції. Так, начебто такі відмінні системи, як філософія Демокрита, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Б. Спінози, Дж. Берклі, мають характер субстанціоналізму. Важливою рисою субстанціоналізму, згідно з М. Лоським, є ідея виняткової єдності окремої субстанції і в той же час надзвичайної виокремленості і самостійності субстанцій щодо одна одної. Втілення ідеї дискретності простежується у філософському розумінні субстанції Демокритом і Г. Лейбніцем. Натомість, якщо мислитель виходить з існування у світі лише однієї субстанції, йому вдається уникнути ідеї роздробленості світу. Такою, наприклад, є система Спінози, який обґрунтовує існування у світі лише однієї субстанції – Бога, а все існуюче постає лише її виявом. Розмежування різних типів субстанціоналізму можливе й на основі якісної характеристики субстанції. З огляду на це, можна виділяти матеріалістичний субстанціоналізм Демокрита, спіритуалістичний субстанціоналізм Г. Лейбніца і пантеїстичний субстанціоналізм Б. Спінози. Одночасно класифікація типів субстанціоналізму можлива й на підставі кількості субстанцій. Так можливим є моністичний субстанціоналізм (одна субстанція), дуалістичний субстанціоналізм (два види субстанції, наприклад як у системі Р. Декарта – дух і матерія), плюралістичний субстанціоналізм (множинність субстанції у Г. Лейбніца).

Інший тип метафізичних систем формується за умови визнання існування, окрім субстанції, ще й інших видів ідеального буття. Так, наприклад, можна припускати, що всі види порядку, форми, відношень, мислимі як зміст абстрактних понять, теж належать до сфери ідеального. Подібний характер мають, наприклад, математичні ідеї. Число п'ять однаково властиве і п'ятьом звукам, і п'ятьом деревам, і п'ятьом бажанням. Вказані п'ятірки можуть існувати у різний час і в різних місцях, проте форма п'ятірності залишається тотожною для них. А відтак, одна й та ж форма не існує в якомусь місці, не триває у часі, не виникає і не зникає, а відбувається надчасово і надпросторово. Оскільки зазначені вище ідеї не мають самостійного буття, не володіють властивостями живої діяльнійшої істоти, а мають швидше формальний характер, М. Лоський називає їх відстороненими (рос. "отвлеченными". – К. Н.). На відміну від них, субстанція є конкретним ідеальним буттям, живим, діяльним і самостійним. Окрім вище згаданих, ідеальних, існують ще й матеріальні відсторонені ідеї. Вони позначають природу видів і родів речей, окремих якостей, здібностей. Подібний напрямок у метафізиці М. Лоський називає ідеал-реалізмом; під яким розуміє вчення про те, що реальне буття існує на основі ідеального. В одному з напрямків ідеал-реалізму припускається існування лише відсторонених ідеальних начал. Такий підхід М. Лоський пропонує називати відстороненим ідеал-реалізмом. Одночасно існує й інший підхід, за яким, окрім відсторонених ідеальних начал, існують ще й конкретно-ідеальні начала, ідеї, як живі реальні самостійні істоти. Такі системи можна класифікувати як конкретний ідеал-реалізм. Його втіленням є вчення Аристотеля, Плотіна, Г. Гегеля, В. Соловйова.

Якщо в ідеал-реалістичних системах стверджується крайній ступінь єдності буття, в інших філософських підходах цілком заперечується існування будь-яких позачасових, ідеальних начал. Щоб уявити собі сутність такого світорозуміння, слід з духовного життя вивести ідеальне начало з його процесами, бажаннями, душею, "Я". Відтак увесь зміст життя зведеться до потоку подій (якщо розуміти подію як все те, що має часовий характер, виникає у часі, має в ньому певне місце і піддається відношенням часу – перед, після і т.д.). Хоча розвинути зазначене вчення, російський мислитель пропонує такі філософські системи називати актуалізмом, маючи на увазі не активність, а актуальність всього суцього на окремому відрізьку часу. Актуалізм простежується у досить різноманітних формах, наприклад у філософських вченнях Геракліта, Д. Юма, Е. Маха, А. Бергсона. Слід наголосити, що в сучасній філософській традиції подібний підхід отримав назву феноменалізму. Однак М. Лоський пропонує застосовувати поняття "феноменалізму" для позначення одного з видів актуалізму, котрий завбачує протиставлення феноменів (явищ) ноуменам ("речам в собі").

Виділяючи вище зазначені три типи філософського світогляду (ідеал-реалізм, субстанціоналізм й актуалізм), російський філософ виходить з відношення цих систем до поняття "ідеального буття", а відтак базується на онтологічній засаді. Іншою підставою класифікації філософських систем може бути, на його думку, різне трактування ними поняття "цілого", що стало основою для виділення двох підтипів світогляду – органічного й неорганічного. Їх розрізнення засноване на різному розумінні відношення між світовим цілим і його елементами. Згідно з неорганічним розумінням, елементи розглядаються як висхідне первинне начало, а ціле – похідне, вторинне. Елементи за такого підходу постають як щось самостійне, котре володіє усією повнотою буття. Натомість ціле вважається залежним від елементів й існує лише у відношенні з ними. Прикладом неорганічного світогляду є матеріалізм Демокрита, для якого самостійним буттям є атоми, а світове начало уявляється як сума цих атомів. Прибічники неорганічного світогляду послуговуються таким розумінням цілого не лише щодо всесвіту, а й до усіх можливих єдностей, котрі є у світі, наприклад, організмів тварин і рослин. Органічне розуміння цілого за М. Лоським цілком протилежне неорганічному. Воно виходить з твердження, що ціле первинніше (зрозуміло не у хронологічному смислі) за свої елементи, ціле є чимось основним, а елементи – похідними. З метою дослідження самоіснуючого, самостійного буття, прихильники органічного світогляду не аналізують елементи, а навпаки, звертаючись до цілого, схиляються до переконання, що думка має рухатись за межі світового буття, у сферу надсвітового самостійного начала, Абсолюту. Натомість у межах неорганічного світогляду існування Абсолюту важко уявити.

Підсумовуючи, слід зауважити, що класифікація типів філософських систем М. Лоського має бінарний характер. По-перше, у залежності від ставлення до ідеального буття він виділяє три типи світоглядів: актуалізм, субстанціоналізм й ідеал-реалізм. По-друге, опираючись на відношення між цілим і частинами, мислитель виокремлює органічні й неорганічні світогляди. Поєднання обох класифікацій дає можливість виділити наступні системи: неорганічний актуалізм, органічний актуалізм, неорганічний субстанціоналізм, органічний субстанціоналізм. Щодо ідеал-реалізму М. Лоський схиляється до думки, що він не може бути неорганічним. Вчення, за яким реальні речі й процеси у всіх відношеннях пов'язані між собою своїми ідеальними основами, завжди має характер органічного світорозуміння у формі відстороненого і конкретного ідеал-реалізму. Таким чином маємо шість типів світогляду: неорганічний актуалізм, органічний актуалізм, неорганічний субстанціоналізм, органічний субстанціоналізм, відсторонений ідеал-реалізм і конкретний ідеал-реалізм. М. Лоський не претендує на універсальність своєї класифікації, оскільки неможливо знайти серед філософських систем ті, котрі цілком відповідали б параметрам означеної схеми. З іншого боку, в будь-якій філософській системі елементи цієї класифікації неодмінно простежуються.